

A SZÉKELYEK SZAPOLYAI ERDÉLYÉBEN

BALOGH JUDIT

„Vajda korában vitéz és gondos, az ügyekben serényen eljáró volt, de királyságában semmire sem merészkedett, hanem reszketővé vált. Mindnyájan csodáltuk, hogy a mindenható Isten elvette az ő vitézségét”¹ – Szerémi György Szapolyai Jánosról írott ismert jellemzése egy jelentős fordulatot dokumentál, ami Szapolyai politizálásában bekövetkezett. A székelységgel kapcsolatos viszonyában a források, rendelkezésre álló adatok alapján szintén végbement egy jelentős fordulat.

Szapolyai János tevékenysége 1510-től, erdélyi vajdává választásától kezdve érintette a székelyeket. Minthogy Hunyadi János vajdaságától kezdődően az erdélyi vajda egyben betöltötte a székely ispáni tisztséget is, egészen direkt módon avatkozhatott a székely társadalom életébe, annak a székely társadalomnak, amely a 16. század elején a bomlás jeleit kezdte mutatni. A korábbi, zárt társadalmi rend megbomlására utaló jelek a 15. század közepén jelentkeztek először igazán erőteljesen, amikor a Székelyföldön kívül is birtokot szerzett székely főemberek egyre erőszakosabban igyekeztek függő helyzetbe kényszeríteni a legszegényebb székely közrendűeket, valamint a bevándorló idegeneket. Megjelent az inquilinusi réteg tehát, és megindult a korábbi kollektív nemesség szétzilálódása. A székely szabadok közösségéből leváló rétegek indultak el, és ezt a változást elsőként néhány vezető székely család ismerte fel, akik karrierjük stratégiájaként az erőszakoskodást választották, és gyakran szembe fordultak, nem csupán a közszekelyekkel, de a lófőkkel is. A két veszélyeztetett réteg tagjai ezért védelemért Hunyadi Mátyáshoz fordultak, aki vajdájával, Báthory Istvánnal együtt a székely közrendűek és lófők szabadságban való megtartásának az útját választotta, és 1466-ban, majd pedig 1473-ban kiadott okleveleikben is megerősítették a közszekelyek és lófők szabadságát.² Mátyás, aki törökkel szembeni védelmi feladatait részben a könnyen mozgósítható székely haderővel kívánta megoldani, olyan keményen fellépett a székelység eljobbágyosítása ellen, hogy a székely előkelők 1492-ben panaszukban olyan mértékűnek ítélték a vajda által alkalmazott erőszakot, hogy szavaik szerint féltő, hogy a vajda ki akarja irtani.³ Báthory vajda nem csupán a székely primorokkal szemben erőszakoskodott, de a katonáskodni képtelen közszekelyeket is az udvarhelyi vár szolgálatára rendelte, így lehetetlenné téve, hogy a székely főemberek tegyék szolgálóikká. 1493-ban azonban a főemberek elérték, hogy az

¹ Idézi MAKKAI 1977, 38.

² SZOKL. III. k. 82–87, I. k. 220.

³ SZOKL. I. k. 272–280.

uralkodó leváltta Báthoryt a vajdaságból és a székely ispáni tisztségről,⁴ II. Ulászló 1499-ben kiadott kiváltságlevele pedig már elsősorban a kialakult helyzetet kívánták állandósítani, mint a székely eljobbágyosodás ellen fellépni.⁵

A székely közösségen belüli feszültség azonban nem csökkent, 1505-ben és 1506-ban is tartottak székely nemzetgyűlést a vitás kérdések megoldása céljából.⁶ Az 1506-os, agyagfalvi nemzetgyűlést azonban megelőzte egy székely lázadás.⁷ A felkelés oka egy azidáig természetes uralkodói utasítás volt. Ulászló ugyanis fia, II. Lajos születésekor régi szokás szerint kivetette a székelyekre az ököradot, amire válaszul a székelyek, akik tekintet nélkül arra, hogy a székely közösség mely rétegébe tartoztak, pusztán azért, mert székely autonómiájukat féltették a királyi hatalomtól, Marosvásárhely mellett táborba szálltak, és az ellenük küldött Tomori Pál seregét először megverték, s csupán komoly áldozatok árán sikerült a felkelést vérbe fojtani.⁸

A Szerémi fenti idézete szerint vajdaként határozottan cselekvő Szapolyait talán ez a valóban rendkívül feszült helyzet befolyásolta, de erdélyi vajdaként és székely ispánként szinte folyamatosan szemben állt a székelyekkel. 1514 október 11-én Brassó panaszára megtiltotta Sepsiszentgyörgynek, hogy vásárt tartson,⁹ 1515 folyamán pedig folyamatosan rendeleteket bocsátott ki a székelység ellen, melyekben utasítja őket, hogy a szászokat zaklatni ne merjék.¹⁰ Sőt 1515 januárjában kelt rendelkezése szerint Orbai szék közösségének meghagyta, hogy a székely Béldi Pált, aki az ő segítségükben bízva a brassói és barcasági szászokat háborgatja, segíteni ne merjék, hanem a szászokat oltalmazzák Béldi ellen.¹¹

A vajda és a székelység között meglévő feszültség akkor hatalmasodott el, amikor 1517 áprilisában a király Szapolyainak adományozta a kézdiszentléleki várat és tartozékait, ezzel megsértve a székelységnek azt az alapvető kiváltságát, amely szerint a *ius regium* nem hatolt be a Székelyföldre.¹²

1517 és 1518 folyamán a székelyek, bízva korábbi kiváltságaik jogi érvényében, több pert indítottak a szóban forgó birtok visszaszerzéséért, ami a dicsőszentmártoni Sándor család kihalásával maradt birtokos nélkül.¹³ Amíg az

⁴ SZOKL. I. k. 271. p.

⁵ SZOKL. I. k. 307. p.

⁶ SZOKL. VIII. k. 219. p.

⁷ SZÁDECZKY-KARDOSS 1927, 103.

⁸ Való igaz, hogy akkor már szinte feledésbe merült az a gyakorlat, amit ekkor felelevenítettek, ezért is hatott olyan drasztikusan a már bomlóban lévő székely közösség számára ez a megterhelés.

⁹ SZÁDECZKY-KARDOSS 1927, 104.

¹⁰ SZOKL. III. k. 185, 188, 189.

¹¹ SZOKL. III. k. 187.

¹² SZOKL. III. k. 192.

¹³ SZOKL. III. k. 193–200.

addig szokásos eljárás szerint a birtoknak a székely közösségre kellett volna szállania, az uralkodó, illetve képviselője, Szapolyai János vajda és székely ispán ezt a rendet felborítva kisajátította, valamint eladományozta. Egy 1518 februárjában kelt oklevélben somkerekai Erdélyi Márton a királyt, Szapolyai Jánost, héderfájai Barlabássy Lénárt és székely alispánt a néhai kézdi Sándos János és fia, Gáspár nemesi birtokainak elidegenítésétől tiltotta el.¹⁴

A törvényes tiltakozások azonban – úgy tűnik –, nem vezettek eredményre, sőt 1518 folyamán újabb és újabb, a székelyekkel szemben a szászokat előnyökben részesítő rendeletek láttak napvilágot.¹⁵ Ezek az intézkedések csak még inkább elmérgesítették a vajda és a székelyek közötti, már amúgy sem túl baráti viszonyt. Mindezek következményeképpen 1519. január 22-én a hét székely szék közönsége Székelykeresztúron tartott gyűléséről értesítette Torda vármegye nemességét, és ebben a levelükben újra felemlítették azt a – már 1515-ben is többször megemlített kötelezettséget, amely a három erdélyi nemzet uniója értelmében a vármegyék nemességére valamint a szászokra hárult. Eszerint – minthogy a vajdától a székelység jogaiban és szabadságában elnyomatást, személyük, javaik és örökségük tekintetében kárt és sérelmeket szenvedtek – szükséges, hogy összejöjjenek és ezt orvosolják, ezért 1519. február 23-án Tordán gyűljenek össze és tanácskozzanak a további teendőkről.¹⁶

Az említett, 1519. esztendő tavaszán a székelység mozgalma olyan komoly méreteket öltött, hogy Szapolyai, amint minderről Budán értesült, a híreket hallva rögtön Erdélybe utazott és a Székelyfödre, Udvarhelyszékre ment, hogy a lázadást elnyomja. Fennmaradt levele, amelyet Székelyudvarhelyről írt a szászoknak június 12-én, pünkösdi napján. Ebben a levélben, amelyben a felkelés leveréséhez kért katonai segítséget, mégpedig háromszáz lovast és ötven puskás gyalogot, egyértelműen látható, hogy nem a lázadók lecsendesítésének, megbékítésének a szándékával érkezett, hanem katonai akcióra készült.¹⁷ A felfegyverkezett székelyek eközben Csíkban egymásnak estek, és, minthogy éppen ebben a székben éltek azok a főemberek, akik a legnagyobb mértékben növelték a közelmúltban a vagyonukat és a leghatározottabban indultak el a székely közösségből való kiválás útján, mint például az Andrásyak vagy az Aporok. Őket a közsékelyek és a velük szövetséget kötött két másik rendből valók elűzték, megtámadták, a házaikat megrohanták, lerombolták az ingóságait, a marháikat pedig felprédálták. A csíki zendülők ezek után átkeltek a Hargitán, leereszkedtek a Homoród folyó völgyében Erdővidék felé, hogy a háromszékiek is csatlakozzanak hozzájuk. Szapolyai János az udvarhelyi táborából indult ellenük Udvarhelyszéken összevont hadaival, és Homoródszentpál

¹⁴ SZOKL. III. k. 195.

¹⁵ SZOKL. III. k. 197–198.

¹⁶ SZOKL. III. k. 198.

¹⁷ SZOKL. III. k. 201–203.

valamint Darócz között ütközött meg a székely hadakkal. A véres ütközetben Szapolyai vajda serege győzött. A felkelés elfogott vezetőit kivégeztette, az elmenekültekre szintén büntetés várt; száműzték őket. Szapolyai a felkelés után, mintegy demonstratív, bejárta a Székelyföldet,¹⁸ és a száműzöttek birtokait a hozzá hűséges Apor család tagjainak adományozta.¹⁹ A szigorú ítélkezés és a kegyetlenségig menő katonai akciók mellett tehát ismét megsértette a székely közösségnek a *ius regium*mal kapcsolatos jogait. Szapolyai a Székelyföld bejárása közben igyekezett a székely közösség ígétét és a hűségesküjét is kicsikarni, ezért még ugyanebben az esztendőben, 1519 június 27-én a jelenlétében megjelent a székelység három rendje, többek között a primorok között számon tartott Kun Antal,²⁰ és szövetséget kötött Prázsmáron a külső ellenséggel szemben, illetve kimondták azt is, hogy a jövőben minden lázadást és pártütést közös erővel akadályoznak meg.²¹ Eszerint hogyha valaki közülük hatalmaskodást, gyilkosságot, rablást, gyűjtogatást és paráználkodást vesz valahol észre, az ilyet idéztesse a bíró elé és ítéltesse el, és ha az ítélet után a vádlott a felsőbbeknek ellenáll és engedetlen lesz, a sértett fél vigye az ügyét a vajda vagy a székely ispán elé,²² aki ha nem tesz igazságot, hívja segítségül a szék és a szomszéd székek tagjait.

A felkelés ügyében hozott ítéletekre még 1521 februárjában, Szent László napján is visszatért az erdélyi nemzetgyűlés; kimondták, hogy azért végezték ki, illetve száműzték a székely vezetőknek a hadakozásban részt vevő tagjait, mert megszegték a király, valamint a korona iránti hűséget. A kivégzettek között volt többek között a csíki Blaskó János és Imre, a száműzöttek között pedig a nagynevű székely primori családból származó Betz Imre.²³

Mind a prázsmári gyűlés, mind a büntetések módja azt mutatja, hogy Szapolyai vajdaként igyekezett megosztani a székely közösséget, némelyeket maga mellé állítva. A közösség egésze azonban bizalmatlan maradt vele szemben, mert a székely szabadságot féltette a vajdától. Szapolyai minden tisztviselőjének túlkapásait egyenesen a vajda bűnének és kiváltságaik megsértésének tekintették. Így volt ez alig három évvel a felkelést követő büntetések utolsó fejezetének a lezárulása után. Ekkor Sárvány Miklós fogarasi várnagy egy székely nemest, bizonyos Székely Pált ártatlanul fölakasztatott. Emiatt 1524. november 15-én az erdélyi neme-

¹⁸ Az év július 19-én Csíksomlyó ferences kolostorának a szabadalmait 32 szerzetesre nézve megerősítette=SZOKL. I. k. 340–342.

¹⁹ SZOKL. II. k. 7–8. p. Egyes vélemények szerint, például SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos szerint, ekkor kezdődött meg a királyi jognak a Székelyföldre való behatolása, azonban úgy véljük, hogy erre már volt példa ez előtt is, már Szapolyai vajdasága alatt is.

²⁰ SZOKL. III. k. 131.

²¹ SZOKL. I. k. 337–338.

²² Ekkor a székely ispán tisztségét már régóta a vajda viselte, Hunyadi János erdélyi vajdasága óta.

²³ SZOKL. II. k. 7–8., valamint III. k. 201–202.

sek és székelyek Marosvásárhelyen gyűlést hívtak össze, ahol legfőbb sérelmüként említették Székely Pál felakasztását, ám emellett a székelység elnyomását is felpanaszolták. Elégtételért és jogorvoslatért Budára készültek küldöttséget meneszteni az uralkodóhoz, és felszólították a szászokat, hogy a három nemzet között fennálló szövetség értelmében együtt harcoljanak a székely szabadság megsértése ellen.²⁴ Az erről szóló iraton több nemes pecsétje található, a vármegyei nemesek közül Apaffy Ferenc, Bánffy Ferenc, Bánffy Farkas, Kendi Gál, Bethlen Elek és Vas Balázs, a székelyek közül Patóchy Miklós, Somkerek Erdélyi Ferenc, Cakó Benedek és Nyújtódi Demeter pecsétje.²⁵

A mohácsi vereség sajátosan új helyzetet teremtett Szapolyai János és a székelyek viszonyában. 1526. november 10-én Szapolyai hatezer fős hadseregét Székesfehérvárra a háromszéki, osdolai Kun Kocsárd, a székely hadak főkapitánya vezette. Hadakozásaiban a későbbiek folyamán is jelen voltak a székelyek, különösen a már előbb említett Kun Kocsárd, 1527-ben Bodó Ferenc, a magyarországi hadak fővezérének seregében is ott voltak, amikor Tokaj, majd pedig Szina mellett csatát veszített. Ott voltak a székely hadak 1528. szeptember 25-én is, a Sárospatak melletti győztes csatában. Istvánfi szerint Báthory István és Czibak Imre mellett Kun Kocsárd várta az erdélyi hadakkal Szapolyai Jánost és kísérte Lippára.²⁶ Az ekkor Ferdinánd által Erdélybe küldött Georg Reicherstorffer ugyan néhány székelyt a Habsburgok mellé állított, számuk azonban a Szapolyai támogatottságához képest nem volt jelentős. 1529. június 22-én is a János király segítségére érkezett moldvai vajda mellett harcoltak Földvárnál, és ezzel döntötték el a csata sorsát.²⁷ Péter vajda azonban, aki Ferdinánddal is szövetséget kötött, minthogy ő neki adományozta segítségéért Bálványos, Csicsókeresztúr, valamint Küküllővár várait, hadaival betört a Székelyföldre és katonáival kirabolta a határszéli székeket Gyergyótól Háromszékig. Az elpusztított területeken élők ekkor robbantottak ki Lázár Ferenc primor vezetésével egy összeesküvést, azzal a céllal, hogy a székelység egészét Ferdinánd mellé állítsák.²⁸ Somlyai Báthori István, a későbbi lengyel király apja, akit Szapolyai János királyi helytartóként küldött Erdélybe, és akit a székely Kun Kocsárd haddal várt Kolozsvárnál, megtorlásként és elrettentésként is, kivégeztette Lázár Ferencet és szentpáli Kornis főszékelyt, valamint Bögözi Ferencet, és a vagyonukat is elkoboztatta. A trónküzdelmek során a székelység is két táborra szakadt, ám ez nem tartott sokáig. Báthori erős kézzel látott munkához. Marosvásárhelyen országgyűlést tartott, ahol minden tizedik jobbágyot táborba szólította, 1530-ban Erdély meghódoltatásáért harcolt, és a szász városok Szeben

²⁴ SZOKL. III. k. 237.

²⁵ SZOKL. III. k. 238.

²⁶ ISTVÁNFI hist. 97.

²⁷ KÖVÁRY 1859, III. k. 26.

²⁸ KÖVÁRY 1859, III. k. 28.

kivételével meg is hódoltak, majd 1531-ben, amikor János király személyesen is Erdélybe jött, Szent György napján zsoldos hadat adtak neki a székelyek a szászok ellen, Nagyboldogasszony napján, augusztus 15-én pedig a király koronázására megadták az ökörsütés ajándékát.²⁹ Szapolyai, akinek királyként fölöttébb nagy szüksége volt arra, hogy Erdély bármikor mozgósítható hadereje, a székely mellette álljon a szászokkal folytatott küzdelmeiben, most adományokkal jutalmazta ezt a segítséget, és egyben adományai révén meg is erősítette a székely szabadságot, amire a székely közösség nagyon érzékeny volt. Már 1530-ban Kézdivásárhely mezővárosnak adományozott heti vásárokat és évenként három országos vásárt, egy évvel később pedig megerősítette Miklósvárszék 1459-ben szerzett kiváltságait, valamint hűséges hívének, Kun Kocsárdnak adományozta a Hunyad megyei Algyógy birtokát.³⁰ Az 1534-ben összeült tordai országgyűlésen³¹ Kun Kocsárdot az ország főkapitányává választották, aki Patócsi Miklóssal együtt a székelység élén indult el Medgyesre, a Gritti elleni akcióhoz.³²

1535. január 2-án a Marosvásárhelyen tartott tartományi gyűlésen a honvédelmi rendelkezései között székely tárgyúakat is találunk.³³ A lófő elnevezés már csak a két lóval szolgálókat illette, a szegényebb, de legalább 2 forintot érő ingó vagyonnal rendelkezőket „Siculi inferiores”-nek nevezték. Ők csupán addig tekinthették magukat a közrendűek fölött állóknak, ameddig képesek voltak lóval hadba vonulni. A közsékelyek csoportjának egy része ugyanígy elszegényedett, és már mint gyalogos székely sem mindig volt képes vállalni a haddal járó kötelezettségeket. Ekkor még azonban ők is hadkötelesek voltak, ám megkülönböztették őket, a „pauperiores Siculi” megnevezéssel. Nekik lándzsával, karddal és harci bárdal kellett hadba vonulniuk. Mivel a János király által folytatott harcokban jelentős számú állandóan mozgósítható kontingensekre volt szükség, a rendek kötelezték a székely nemeseket, hogy azokat a földönlakóvá lett székelyeket, akik önként kötötték magukat a szolgálatukra, bocsássák vissza a hadi szolgálatba. Ez az intézkedés egyrészt konstataulta a székelységen belüli differenciálódás tényét, másrészt viszont igyekezett megőrizni a hadra fogható elemeket az uralkodó szolgálatában. Ilyen értelemben szinte visszalépés volt ez a Mátyás korabeli állapotok, valamint uralkodói szándékok irányába.

Egy évvel később, 1536. május 30-án Maylád István vajda és székely ispán egy ugyancsak a székelységet támogató rendeletet adott ki Udvarhelyszék közösségének a szabad sókereskedésről, amelyben meghagyta az ország közhatóságainak, hogy az udvarhelyszéki székelyeket Segesvár és Kőhalom szász székekben a

²⁹ KÖVÁRY 1859, III. k. 53.

³⁰ SZOKL. II. k. 24–26.

³¹ Ekkor határozták el Gritti elfogását is.

³² KÖVÁRY 1857, I. k. 337.

³³ MOE. I. k. 613–614.

székely sóval való kereskedésükben – melyet régi bevett szokás szerint szabadon űzhetnek – ne háborgassák.³⁴ A székelyekkel szembeni politikai szándék gyökeres változását láthatjuk ebben a rendeletben is. A politikai realitásokkal számoló Szapolyai János, aki vajdaként erélyes kézzel látott hozzá az állandóan lázongó és belső bomlással küszködő székely társadalom megrendszabályozásának és az erdélyi társadalmi közegbe történő beolvasztásának, aki folyamatosan és következetesen a szászokat támogatta a székelyekkel szemben, magyar királlyá választása után, amikor a Ferdinándhoz húzó szászok jelentős veszélyt jelenthettek az erdélyi végeken, visszatért a Mátyás által is folytatott székelypolitika néhány eleméhez. Intézkedéseivel, amelyek ugyan nem voltak tömegesek, ám annál inkább szimbólum erejűek, a székelyek értésére adta, hogy tiszteletben tartja szabadságukat és kiváltságait, és mint vitéz katonanéppel bánik velük. Miklósvárszék megerősített kiváltságlevele jó példa erre.

A székelység az újra kimondott és megerősített szabadságot a hadi vállalkozásokban való részvételével honorálta, sőt, jelentős mennyiségű ökor beszolgáltatásával érzékeltette, hogy megértette az uralkodó részéről érkezett jelzéseket. Már 1535-ben a marosvásárhelyi székely gyűlésen népfölkelést rendeltek el Szapolyai János mellett, és meghatározták, hogy mint a nemesek, a székely főrendűek is hadra készen állva tartsanak jó lovakat, dárdát, pajzsot, kardot, a lófők lovat, sisakot, dárdát, pajzsot, kardot, csákányt vagy buzogányt, vagy íjat nyílveszővel, a szegények pedig legalább tört vagy fejszét.³⁵ 1536-ban hirtelen nagy szükség is támadt a székely katonaságra, amikor Ferdinánd hadai bevették Szatmárt. Ekkor Szapolyai Kun Kocsárdot küldte a székely haderővel a vár visszavételére.³⁶ Kun Kocsárd maga is ebben a harcban esett el.³⁷

A küzdelmeknek és ezzel a székelység katonai terheinek is egy időre véget vetni látszott az 1538-ban megkötött váradi béke, amelynek értelmében Szapolyainak jutott Erdély és a Tiszántúl. A szultán azonban sereggel indult Moldva és Erdély ellen. Ekkor János király gyűlést hirdetett Tordára, ahol újra csak a székely sereget mozgósították, és Majlád István vajdát a székelyekkel megerősített Ojtozi-szorosba küldték. A szultán azonban csak Moldvát hódoltatta, Erdélyt Szapolyai követi közbenjárása és ajándékai miatt megkímélte.

1540-ben, Majlád István és Balassa Imre összeesküvése idején a székelyek többsége Szapolyai mellé állt, bár a marosvásárhelyi gyűlésen panaszkodtak a rendkívül súlyos adók miatt. Panaszaik szerint az utóbbi években több mint száz-ezer ökröt szolgáltatnak be.³⁸ Ennek ellenére Kornis Miklós Udvarhelyszékről,

³⁴ SZOKL. II. k. 40–41.

³⁵ SZÁDECZKY-KARDOSS 1927, 108.

³⁶ JAKAB-SZÁDECZKY 1901, 240.

³⁷ KŐVÁRY 1859, III. k. 51.

³⁸ JAKAB-SZÁDECZKY 1901, 109.

Andrássy Márton pedig Csíkszékből székely és szász csapatokat küldött a királyi sereg megerősítésére.³⁹ 1541-ben azonban már hadat szolgáltatott Izabella ellen, ami azt mutatja, hogy Maylád agitációja bizonyos körökben eredményes volt.⁴⁰ Egy esztendővel később, 1542. október 16-án a csíkszentmihályi Sándor Mihály primor viszont Fráter Györggyel volt kapcsolatban, hiszen neki írt levelében a moldvai eseményekről értesítette.⁴¹

Szapolyai János halálakor tehát a székelyek nagy része már nem tekintett sem rá, sem pedig a politikai örökségét képviselő Fráter Györgyre úgy, mint esküdt ellenségre. Ezt pedig annak a székelypolitikának köszönhetjük, amit 1526 után a királyként a székelyek támogatására igényt tartó Szapolyai és erdélyi vajdái követtek. A történelmi szükségszerűségnek engedő Szapolyai saját vajdai politizálásával tökéletesen szembefordulva szinte visszatért Hunyadi Mátyásnak a katonáskodó székelységet megtartani igyekvő és ennek érdekében a székely szabadságjogokat tiszteletben tartó politikájához. A székely társadalom állapota azonban ekkorra tovább romlott, a közösség erőteljesebben differenciálódott. Egyed Ákos szerint Erdély hadszervezetének és a székely katonai rendszernek a módosulásai a 16. század derekán váltak érezhetővé. E módosulások történetének két fontosabb aspektusa van, az egyik elvi, a másik konkrét, gyakorlati jellegű. Az előbbire az 1540-62 között tartott országgyűlési végzésekben találunk adatokat, a másodikra a korabeli eseményeket rögzítő forrásokban.⁴²

A székelységgel szembeni politika megváltozása és a fejedelmi korszakba belépő közszékelység erős rétegződése kiolvasható az 1535. január 2-án Marosvásárhelyt tartott tartományi gyűlés honvédelmi rendelkezéseiből. Addigra az előző évtizedek fejlődése egyedül a főemberek csoportját nem osztotta meg. A lovasok közül viszont már csak a két lóval szolgálókat illetik lófő névvel, a náluk szegényebbeket, de legalább 12 Ft-ot érő ingó vagyonnal rendelkezőket ugyanis „alacsonyabb rendű”-eknek (Siculi inferiores) mondják. Ezeket csupán lovas szolgálatauk óvja a közrendűek soraiba való visszacsúsztástól. A közszékelységből még jobbágsorba nem süllyedtek, tényleges anyagi helyzetük alapján, már nem gyalogkatonáknak, hanem „még szegényebbek”-nek (pauperiores Siculi) nevezik e végzések. Nekik, akár a katonáskodó vármegyei jobbágyoknak, lándzsával, karddal és harci bárdal kellett hadakozniuk.

A közrendűekkel kapcsolatos kérdések közül legfontosabbnak már ekkor a függőségbe került zöm helyzetének rendezése látszott. Az idők változását jelzi e gyűlés határozata. A rendek kötelezték a székely nemeseket, hogy azokat a „földönlakóvá” lett székelyeket, akik maguk kötötték magukat jobbágságra, 15

³⁹ JAKAB-SZÁDECZKY 1901, 247.

⁴⁰ TT. 1880, 637.

⁴¹ ENDES 1938, 31.

⁴² EGYED 1979, 52.

napon belül bocsássák vissza korábbi szabad állapotukba, hogy szabad emberként a királyt és az országot szolgálják. Azokat a nemeseket, akik az ilyen székelyeket nem bocsátanak el, az ország árulóiként számúzik, és a rendek beleegyezése nélkül a vajda sem kegyelmezhet meg nekik. A fejlődést azonban már ilyen erélyes intézkedésekkel sem lehetett visszafordítani. A következő évtizedek adatai félreérthetetlenül tanúsítják, hogy nem csak az addig „földönlakóvá” lettek nem sikerült visszahelyezni (némelyeket esetleg akarattuk ellenére) korábbi közszabad állapotukba, hanem a közsékelyek jobbágyosodása feltartóztathatatlanul és egyre tömegesebb méretekben tovább folyt.

A török veszedelem nemcsak a nemesi szabadsággal élők, hanem a parasztság fegyverbe szólítását is megkívánta. Az államvezetés már a középkori királyság bukása előtt, így 1521-ben és 1526-ban eljutott valamennyi fegyverképes jobbágy mozgósításáig. Ez a megoldás Mohács után évtizedekre állandósult, és elmosta a köztudatban a jogi különbséget a személyében katonáskodó jobbágy és a hasonló fegyverzetben táborba szálló közrendű székely között. Például a már idézett 1535. évi országgyűlés előírta, hogy a jobbágy, akinek hat vagy nyolc jármos ökre van, karddal, íjjal és 32 nyílveszővel, az ennél gazdagabb még pajzzsal és harci bárdal is, a szegényebb pedig dárdával vagy lándzsával és harci bárdal felfegyverkezve vonuljon táborba. Zömmel a paraszti lakosság sorából toborzódtak azok a lovas katonák is, akiket a földesuraknak minden 16 jobbágyuk után a megye zászlója alá kellett küldeniük.

Azért ragaszkodtak a székelyek szabadságukhoz és nemességükhöz is, mert ezzel voltaképpen székelységükhöz ragaszkodtak.⁴³ Bonfini szerint a székelyek annyira szabadságszeretők voltak, hogy készebbek lettek volna inkább meghalni, mint adót fizetni.⁴⁴ Oláh Miklós szintén azt állapította meg, hogy mindnyájan nemeseknek kívánták magukat tartani és „nem tűrik, hogy valakinek közöttük a többenél nagyobb szabadsága legyen. Közöttük a legkisebbnek is ugyanez a szabadsága van, mint a legnagyobbaknak.”⁴⁵ Verancsics úgy jellemezte a székelyek nemességét, mint „amellyel valamennyien büszkélkedhetnek, még ha eke és kapa mellett élnek is le életüket, innen szabadságuk, hogy az évi adó fizetésétől és a robottól teljesen mentesek... ha véletlenül valaki szabadságaiknak valami új korlátozását találja ki, fegyverrel is üldözik, s ha elfogják, az országgyűlésen nyilvánosan megölik.”⁴⁶ Werbőczy a Hármaskönyvben szintén hangsúlyozta, hogy a székelyek mind kiváltságos nemesek voltak, akik teljesen külön törvényekkel és szokásokkal éltek.⁴⁷ Nemcsak a székelyek maguk tartották magukat nemeseknek, még hozzá

⁴³ A székely identitás problémáiról a későbbiekben még szólunk.

⁴⁴ Bonfinius Rerum ung. Decades 174. 88., idézi SZÁDECZKY-KARDOSS 1927, 61.

⁴⁵ MAKKAI é. n., 6.

⁴⁶ MAKKAI é. n., 11–13.

⁴⁷ Idézi SZÁDECZKY-KARDOSS 1927, 61.

„kiváltképpen való” nemeseknek, hanem a külvilág is ezt látta legfőbb jellemvonásuknak. 1529-ben is „főszékelynek” titulálták azt a Kornist, akit a Lázár Ferenc-féle összeesküvésben való részvételéért fej- és jószágvesztésre ítélték.⁴⁸ A 16. századra pedig a szárhegyi Lázárok a kászoni királybírószéket már családi tulajdonnak tekintették. A Lázárok és az Aporok a középkor végére magánvárakkal is rendelkeztek a Székelyföldön belül, Gyergyóban a Lázár család birtokolta Szárhegy várárt,⁴⁹ Kézdiszékben pedig az Aporok voltak Bálványos várának urai.⁵⁰ A primorok között Csíkszékben fontos szerepet töltött be a csíkszentmihályi Sándor család is.

1519-ben feltűnik a Kézdi széki Kún Antal, mégpedig szintén primori, azaz székely előkelői minőségében. Egy Prázsmáron megkötött szerződés szerint Szapolyai János erdélyi vajda előtt a székely előkelők megegyeztek arról, hogy a jövőben a Székelyföldön minden pártoskodást és lázadást közös erővel megakadályoznak. A jelen lévő főemberek közül egyedül a Kún Antal nevét ismerjük.⁵¹ A főemberek töltötték be a diplomáciai feladatokat is, őket választották, mikor a székelyek közül követséget küldtek valahová. A 16. században ilyen esetekben egyre gyakrabban tűnik fel a Béldi család egy-egy tagja is.⁵² Úgy tűnik, hogy a család egyik tagja, Béldi Pál a felemelkedés útját az erőszakos hatalmaskodásban látta, amint az kiderül a Prázsmárral folytatott pereskedéséből is.⁵³ A mezőváros bírái védelemért fordultak Szapolyai János erdélyi vajdához.

Külön kell azonban választanunk a nemesi kiváltságoknak a székelyek közt meglévő elemeit. Úgy tűnik ugyanis, hogy noha annak már a 16. század elejéről is vannak nyomai, hogy a megjelenő adókat a főnépek a köznéppel fizettették,⁵⁴ ez nem jelentette automatikusan a kiváltságok egészének elvesztését. Aki saját telkén gazdálkodott, bármilyen szegény volt is, a székely közösség része maradt és ezzel megőrizte személyi szabadságát, esetleg jogait a közösség-faluközösség életébe

⁴⁸ ENDES1938, 29.

⁴⁹ Egy 1508-ban kelt oklevélben, amelyben Esztergomi Székely Ferenc a Székely-Vásárhely mellett fekvő Kisfaludot minden más székely örökségeivel (három lófősséggel) együtt 1000 aranyforintért Lázár Andrásnak eladta, a szerződő Lázár András neve előtt már ott szerepel a Gyergyai vagy Szárhegyaljai előnév is.

⁵⁰ SZÁDECZKY-KARDOSS 1927, 281–282.

⁵¹ SZÁDECZKY-KARDOSS 1927, 337–339.

⁵² SZÁDECZKY-KARDOSS 1927, 110. 1542 októberében például arra a hírré, hogy Péter moldvai vajda Erdélyre akart törni, a székelyek követeket küldtek hozzá Kún Lázár, Béldi Pál, Mihályfi Ferenc, Dániel Péter, Andrassy Márton és Tamassy Ferenc személyében. 1510-ben egy bizonyos Béldi Pál pereskedik többekkel is, rokonával, majd két román szolgálóval, akik Béldi Pál 200 juhát ellopták. SZOKL. I. k. 321–322.

⁵³ SZOKL. I. k. 331.

⁵⁴ Az 1559 nyarán hozott fejedelmi és országgyűlési rendelkezésekből kitűnik, hogy a primorok a székelysége kivetett adót teljesen áthárították a közrendűekre. SZILÁGYI 1875–1898, II. k. 118–120.

való beleszólásra is. Abban az esetben veszítette el szinte székely mivoltát is, hogyha jobbágyi sorba került. Sajnos azonban még ezt is csak meglehetősen óvatossággal jelenthetjük ki, a személyi kötődéseknek, függéseknek ugyanis roppant széles skálájával találkozunk a székelyek között. A bármiféle szolgálatban állók nagy többsége például rendelkezett saját telekkel, és nem annak a birtokán élt, akinek szolgált. Ezért ezek többsége nem feltétlenül tekintette jobbágyának magát. Megnevezésük is változó, sokszor nem következetes. Az azonban, aki földjét elveszítve valakinek a „földönlakójává”⁵⁵ vált, gyakorlatilag kikerült a székelység szervezőerejét jelentő faluközösségből és veszély fenyegethette székely identitását is. 1562-ig azonban nem fenyegette különösebb veszély a szabad paraszti székely társadalmat. Az 1466 után minden forrás által megemlített három székely rend vagy réteg elnevezése meglehetősen változatosságot mutatott,⁵⁶ és különösképpen így volt ez a főnépek esetében. A közrendűek elnevezése hol *communitas*, hol *pedites* lett, a hivatalviselő, középen elhelyezkedő réteg tagjainak elnevezése *lófő*, *lófej*, *primipili*, *equites* vagy *lovasszékely* lett. Az 1499-es kiváltságlevél értelmében az első rend tagjai azok lehettek, akik legalább három nyílföld székely örökséggel rendelkeztek,⁵⁷ a valóságban azonban, mint ezt már a korábbiakban is láthattuk, ezt a réteget a hagyomány termelte ki.⁵⁸ Elnevezésük *seniores*, *potiores*, *primores* volt

⁵⁵ Az 1499-es kiváltságlevél megemlítette a földönlakókat, és úgy rendelkezett, hogy a földönlakók és azok a szegények, akik nem rendelkeztek 3 forint értékű ingósággal, külső háború alkalmával mentesültek a hadfelkeléstől, csak akkor kellett fegyvert fogniuk, amikor bármely ellenség Erdély területére tört be. SZOKL. III. k. 140. Az úgynevezett földönlakókról, a székely jobbágyokról írja SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos, hogy „a székely földönlakók a nemesi jobbágytól jogilag főként abban különböztek, hogy személyes szabadságuk megmaradt és szabadon költözködhettek, nem voltak röghöz kötve. Önként vállalt szerződéses kötelezettségben állottak a székely földesúrral, amit tetszés szerint felbonthattak s elszegődhettek máshoz. Szabad költözésük 1562-ig érvényben állott.” Az 1555-iki szokás-jog szerint: „valamely székely szolgálni akart menni, bár más országban is, ki országunknak védelmére nem volt, szabad volt szolgálni menni, de a szerződött szolgát letartóztatták.” SZOKL. III. k. 124. SZÁDECZKY-KARDOSS 1927, 59. SZÁDECZKY szerint néhány közszékely már 1466-ban a főemberek védelme alá adta magát.

⁵⁶ SZÁDECZKY-KARDOSS 1927, 56.

⁵⁷ A három rend vagyoni különbségeit hangsúlyozza a hadba vonulási követelmények különbözősége is velük szemben. A 16. század közepéig ugyanis a főnépek fegyverzete kötelezően páncél, sisak, kopja, pajzs és kard volt, a lófőknek már csupán egy könnyű fegyverzetű lovasként kellett hadba vonulniuk, a ló mellett sisak, kopja, pajzs, csákány vagy buzogány valamint íj és nyíl tartozott hozzá hadfelszerelésükhöz. A gyalogság a háborúba gyakorta kézíjat, gerelyt, tört, esetleg csak kiegyenesített kaszát vitt magával. GARDA 1994, 70.

⁵⁸ A három székely rend, társadalmi réteg közötti átjárás a hagyományok ellenére is minden bizonnyal lehetséges volt. Az 1554 januárjában Marosvásárhelyen tartott székely nemzetgyűlésen ugyanis, ahol a székelységre kirótt adó fizetéséről határoztak, kimondták,

a leggyakrabban. Emellett azonban, főleg olyan iratokban, amely nem a székelység önkormányzata által létrehozott irat volt, megjelent a *nobiles* elnevezés is. A legtöbb oklevél a továbbiakban is leginkább a *primores* kifejezést használta, főképp akkor, amikor a székely főnép egészéről szólt. Ezért nem állíthatjuk, hogy a *nobiles* cím automatikusan minden primor esetében használatos volt. Éppen ellenkezőleg, feltehetjük, hogy ezt a megnevezést csak bizonyos primorokra alkalmazták. Noha az 1505-ös és 1506-os székely nemzetgyűlések még az egységes székely nemesség mellett foglaltak állást, a 15. századtól kezdődően megszorodott székely felkelések arra utalnak, hogy feszültség keletkezett a székely társadalmon belül. A felkeléseket elsősorban a székely nemességgel szemben indították, érdemes azonban felfigyelnünk arra a tényre, hogy a székelység, alapvetően szabad paraszti társadalom-jellegéből következően, voltaképpen hasonlóan bánt mindazokkal, akik a jogok és köteleességek szigorú rendjéből kiestek vagy szabadulni próbáltak. Abban az esetben ugyanis, hogyha egy székely elkötötte magát és valószínűleg jobbagyi állapotúvá lett, a székely társadalom már nem tekintette székelynek sem. Ugyanezt tapasztalhatjuk azon városok esetében, akik a 15-16. században sorozatos összeütközésekbe, pereskedésekbe keveredtek a székek közösségével, amikor városi kiváltságaikra hivatkozva igyekeztek kivonni magukat a székely közösségre hárult kötelezettségek alól.⁵⁹ Ugyanilyen indokok alapján érezték a közösségből kiszakadóknak azokat, akik immár nemcsak székelységük miatt számítottak a nemesek közé, és igyekeztek minden eszközzel megakadályozni őket a kiemelkedésben. Ennek eszközüül leggyakrabban a nemesség házainak megdúlását választották, ami sokszor nem terjedt túl pár falu, esetleg egy szék határain. Az 1505-ös udvarhelyi székely nemzetgyűlésen megkísérelték visszaállítani és írásba foglalni a székelység régi jogait. Egy évvel később, az újra jelentkező mozgalom hatására határozatokat hoztak a közszékelyek kárára. 1510-ben a csíki és gyergyói székelyek üzték el a nemeseket otthonaikból, 1519-ben pedig szintén Csíkszékből indult ki egy felkelés a vajda, Szapolyai János ellen. Ezeket 1541-ben újabb lázadások követték. Előfordult, hogy vagyonosabb székelyek álltak az ilyen mozgalmak élére, akik ezért a mozgalmak leverése után elveszítették birtokaikat, őket pedig száműzték. Ez történt 1519-ben is, amikor a száműzöttek birtokait Szapolyai János az Apor család-

hogy azok az őstől maradt lófők, akik nem Lajos király (II. Lajosról van szó) halála után lettek lófők, mentesek legyenek az adófizetéstől. A mondat azt feltételezi, hogy a 16. században több ízben is előfordulhatott, hogy valamely székely a lófők közé felvételre. Az arányról ugyan nincs tudomásunk, de a megemlítes azt mutatja, hogy ez nem volt annyira szokatlan jelenség. SZOKL. II. k. 108–109. 1559-ben pedig a júniusban tartott országgyűlésen mondták ki, hogy adómentességet élveznek a főnépek és azok a lófők, „kiknek az ő elejék Mátyás király és egyéb királyok ideibe jámborúl és serényül vitézkedtek és véreket ontották.”. EOE. II. k. 117, 127.

⁵⁹ Erről bővebben BALOGH 1994.

nak adományozta.⁶⁰

A leghatalmasabbá váló primor családok ugyanis főképpen Csík és Háromszék területéről származtak, mint például a Mikó vagy a Lázár családok. A 16. századot vizsgálva ide sorolhatjuk a szintén csíki eredetű és a későbbiekben is jelentős Andrassy családot is. A még jelentősnek számító és udvarhelyszéki Kornis család nem volt ugyanis székely eredetű, Marosszéken pedig a már említett csíki Lázárok szerezték a legnagyobb birtokokat.

A székely rendek közül a nemességhez a legközelebb álló réteg, a primori tehát a 16. századra mutat törekvést az elkülönülésre a székely társadalom többi rétegétől. Az elkülönülés ugyanakkor nem volt egyértelmű, hiszen gyakran találjuk azt, hogy a primorok a lófőkkel együtt említették meg mint kiváltságos rétegek. Ennek ellenére azonban anyagi erejét és tisztségeit tekintve még a primorok között is viszonylag kevesen számíthattak magukat a valóságos nemesek közé.

Noha Szapolyai János halálának az időpontjában még de jure fennállt a székely társadalom kollektív kiváltságainak a rendszere, még „nemes székely nemzet”-nek nevezték magukat, ám éppen ebben a században gyorsult fel a differenciálódás folyamata, amit Szapolyai vajdai politizálása is siettetni igyekezett. Igaz, hogy királlyá választása után a katonai erő megtartásának az érdekében támogatni próbálta a székely szabadságjogok megőrzésének tendenciáit, ám ez a tevékenység nem tartott húsz évig sem, és olyan időpontban folyt, amikor már egy sokkal szétziláltabb székely közösség volt politikájának alanya, mint egy évszázaddal korábban, Mátyás idején. Tevékenysége mindezért, bár kétségkívül érdekes színtöltte a 16. századi székely politizálásnak, mégsem hagyott maradandó nyomokat a székelység állapotaiban.

⁶⁰ SZOKL. II. k. 7–8.

BIBLIOGRÁFIA

- BALOGH 1994
BALOGH Judit: A székely város a 16-17. században. In: *Város és társadalom a XVI-XVIII. században*. FARAGÓ Tamás (Szerk.). Miskolc, 1994. 27–34.
- EGYED 1997
EGYED Ákos: *A korszerűsödő és hagyományörző Erdély*. I. k. Csíkszereda, 1997.
- ENDES 1938
ENDES Miklós: *Csik- Gyergyó-, Kászon székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*. Budapest, 1938.
- EOE
Erdélyi országgyűlési emlékek. SZILÁGYI Sándor (Szerk.). I-XXI. k. Budapest, 1875–1898.
- MAKKAI é.n.
Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről. MAKKAI László (Szerk.). I-VII. k. Budapest, é.n.
- GARDA 1994
GARDA Dezső: *Székely hadszervezet és faluközösség*. Gyergyószentmiklós, 1994.
- JAKAB-SZÁDECZKY-KARDOSS 1901
JAKAB Elek-SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos: *Udvarhely vármegye története a legrégebb időktől 1849-ig*. Budapest, 1901.
- JAKÓ 1979
JAKÓ Zsigmond: A székely társadalom útja a XIV-XVI. században. In: *Székely felkelés 1595-1596. Előzményei, lefolyása, következményei*. BENKŐ Samu-DEMÉNY Lajos-VEKOV Károly (Szerk.). Bukarest, 1979.
- KÖVÁRY 1859–1861
KÖVÁRY László: *Erdély történelme*. I-VI. k. Pest, 1859–1861.
- MAKKAI é.n.
Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről. MAKKAI László (Szerk.). I-VII. k. Budapest, é.n.
- MAKKAI 1989
Erdély története. I. k. KÖPECZI Béla (Szerk.). Budapest, 1989.
- MOE
Magyar Országgyűlési Emlékek. FRAKNÓI Vilmos-KÁROLYI Árpád (Szerk.). I-XII. Budapest, 1874–1917.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1927
SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya*.

Budapest, 1927.

SZILÁGYI 1875–1898

SZILÁGYI Sándor (Szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek I-XXI*. Budapest, 1875–1898.

SZOKL.

Székely oklevéltár. SZABÓ Károly–SZÁDECZKY Lajos–BARABÁS Samu (Szerk.). Budapest, 1872–1934.

SZOKL. új sorozat

Székely oklevéltár. Új sorozat. DEMÉNY Lajos–PATAKI József (Szerk.). I-IV. k. Bukarest-Kolozsvár, 1983–1998.

TT

Történelmi Tár

THE SZÉKELYS IN SZAPOLYAI'S TRANSILVANIA

JUDIT BALOGH

János Szapolyai's connection with the Székelys started in 1510, when he was elected voivode of Transilvania and overseer of the Székelys. To the battle of Mohács he had several conflicts with the Székelys, because he trespassed the Székelys' privileges in many cases, suppressed their revolts and enforced aggressively the king's will. The defeat of Mohács changed Szapolyai's relationship with the Székelys. To provide and strengthen his power he wanted to involve their military power to the fights with Ferdinand, thus he gave significant advantages to several layers of the Székely society, like King Mathias. He provided liberty to the Székely servants and obliged them to military service. But such his aims were anachronistic, because the Székely society's collective liberty had been broken up to this time.